

УДК 811.111

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ТА РОЗВИТОК ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД XIV-XVI СТОЛІТТЯ

Білецька О.О.

Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядається поширення іноземних мов та розвиток перекладацької діяльності в Литовсько-Польський період XIV-XVI ст., вплив соціополітичних потреб російської та української держав у здійсненні міждержавної і міжкультурної комунікації, дається історичний огляд професійної іншомовної підготовки перекладачів, тлумачів і інших співробітників зовнішньополітичного відомства.

Ключові слова: геополітичні причини, мова дипломатії, толмачі, перекладачі, Посольська хата, Посольський наказ, зовнішньоторговельні відносини.

Постановка проблеми. Володіння іноземними мовами завжди вважалося ознакою розвитку культури, а перекладацька діяльність – одним із проявів активності культури. В домонгольський період на Русі активно розвивалася освіта – це було викликано поширенням християнства. Навчання здійснювалося на базі перекладних і оригінальних книг з культурологічним коментарем. Вивчення іноземних мов, головним чином грецької та латинської, заохочувалося і було престижним.

Метою написання даної статі стало дослідити перекладацьку діяльність та розповсюдження іноземних мов на Україні-Русі та Московських землях Литовсько-Польського періоду XIV-XVI ст. в контексті розбудови міжнародної і міжкультурної комунікації.

Задля досягнення поставленої мети передбачається рішення наступних **завдань**: з'ясувати причини звертання до іноземних мов та сфери їх використання у зазначений період; з'ясувати вплив релігійних спільнот у виборі іноземних мов; встановити час та причини появи професійних перекладачів-міжнародників; назвати дипломатів-перекладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перекладацька діяльність на теренах Київської Русі до татаро-монгольської навали, а також періоду Литовсько-Польського домінування була об'єктом багатьох лінгвістичних, історичних, перекладознавчих досліджень (Д. Чижевський, М. Грушевський, Н. Мещерський, А. Соболевський, О. Семенець тощо), проте перекладацька діяльність як фактор розбудови міжнародних відносин ще не є достатньо вивченою.

Викладення основного матеріалу. Пам'ятники перекладної писемності зв'язували літературу й культуру феодального суспільства Русі й слов'янських країн епохи середньовіччя з їхнім історичним попередником – літературою й культурою античного світу: не тільки класичних Греції, Рима, християнської Візантії, але й країн Прадавнього Сходу – Єгипту, Сирії, Палестини. Ці пам'ятники давали слов'янам можливість історичного самовизначення, знаходження свого місця у світовому історичному процесі. Вони ж значним чином визначали ідеологічну основу середньовічної культури й тому зв'язували слов'янський культурний світ і Прадавню Русь із культурними колами християнських народів Сходу й Заходу. Перекладна писемність збага-

тила розумовий кругозір слов'янських народів, щодо народів Середземномор'я, що пізно долучилися до культурного кола, безліччю відвернених наукових і філософських уявлень і понять, до того не існуючих у свідомості наших пращурів.

Проте XIII століття поклато край динамічному розвитку Київської Русі. Монгольське завоювання, падіння Києва й боротьба удільних князів за владу призвели до руйнування найбільших українських міст. Припинили своє існування центри «учення книжного»; були втрачені рукописні оригінали та переклади, які становили основу наукових і навчальних бібліотек. Все це призвело до майже повного забуття традицій освіти, в тому числі мовної освіти.

Після завоювання і спустошення Руської землі монголо-татарами, міжнародне значення князівств Київської Русі дуже похитнулося. Південно-західні землі підпали поступово під владу великих князів литовських і Польщі і на довгий час втратили свою самостійність. Північно-Східна Русь, відрізана Литвою і німецькими лицарями від спілкування з Західною Європою, пригноблена татарським ярмом, яке не тільки гнітило, але ображало і сушило душу народу, що став його жертвою, була майже зовсім відірвана від спілкування з іншими народами [2, с. 111].

Протягом XIV і навіть у першій половині XV століття міжнародні відносини Північно-Східної Русі обмежувалися майже винятково Золотою Ордою, Візантією, Литвою і торговими стосунками Новгороду з німецької та шведської Прибалтикою. Зв'язок Північно-Східної Русі з Візантією підтримувалася залежністю православної церкви від константинопольського патріарха. Відносини з Литовським великим князівством визначалися майже виключно необхідністю забезпечити українські землі від наступу литовських феодалів. Відносини Новгороду з прибалтійськими містами, які об'єдналися в XIV столітті в сильний Ганзейський союз, велися в тих же напрямках, які намічались в договорах XII і XIII століть [4, с. 127].

В монгольський період на Русі не зовсім були відсутні люди, так чи інакше знають іноземні мови: ті, кому довелося побувати в полоні, а також деякі священнослужителі, в основному, ченці, асиміляція чужоземців із місцевим населенням призводило до появи змішаних сімей та дітей-білінгвів.

Вивчення іноземних мов, а, отже, і можливість міждержавної і міжкультурної комунікації

слід розглядати в безпосередньому зв'язку з політичними, соціальними та економічними потребами тогочасної держави. Здобуття освіти було безпосередньо пов'язане зі зміцненням віри, а релігія грала першорядну роль і у виборі іноземних мов, часто будучи не тільки культурною, а й політичною, соціальною детермінантою. Вибір між грецькою мовою і латиною означав вибір між Сходом і Заходом, між православною і католицькою вірою. Православ'я, будучи основною складовою частиною культури, мало вплив на вибір зовнішньополітичного курсу, що, в свою чергу, визначало вибір іноземних мов необхідних для вивчення, місце навчання та відбір навчальних матеріалів. Православна церква не без підстав побоювалася, що через науки можна втратити віру. Латинська мова, яку презирливо називали «папезською», асоціювалася з католицизмом, тобто зі зрадою національних інтересів, тому відмова від «латинського книжкового знання» розглядалася як державна необхідність.

Одночасно спостерігалася послаблення інтересу до грецької мови, що було викликано поступовим розпадом Східної імперії і рішенням Візантії укласти союз з Римом. В таких умовах не могло бути й мови про широке вивчення класичних мов, тому вивчення грецької мови і латині збереглося лише в деяких монастирях.

Одним з небагатьох церковних ієрархів-дипломатів XIV в. був Семен-Елевферій Федорович Баконт (1292-1378), також відомий як митрополит Алексій, або Святий Алексій (канонізований у 1448 р.). Син литовсько-прусського дворянина, пізніше – російського боярина Федіра Баконта, який народився в Москві і отримав відмінну домашню освіту: був обізнаний литовською, німецькою, латинською, польською та угорською мовами, а пізніше вивчив церковнослов'янську та грецьку мови. Протягом двох років, з 1370 р. по 1372 роки, митрополит Алексій займався дипломатичною діяльністю за князя Дмитра Донського. Йому було доручено ведення княжої документації латинською мовою і виконання князівських дипломатичних доручень. У той час, коли Литва, Польща і Ватикан об'єдналися в антиросійську коаліцію, князю потрібна була людина, який би розбирався в хитроцях католицької дипломатичної гри і міг вести переговори латинською, литовською і німецькою мовами. Також, він володів татарською мовою і успішно виконував дипломатичні доручення в Золотій Орді. За своїм дипломатичним обов'язків С.-Е. Ф. Баконт був, фактично, першим російським міністром закордонних справ і, безсумнівно, фігурою європейського масштабу [4, с. 130].

У свою чергу, традиційні торговельні зв'язки з Ганзою сприяли більш-менш стабільному вивченню латинської мови і мов Північної Європи, головним чином – німецької. Про це свідчать численні договори, що мали оригінали не тільки російською, а й на іноземними мовами: Ореховецький мирний договір між Новгородом і Швецією 1323 р., Новгородсько-Ганзейські договори укладені в XIII-XV ст. [2, с. 125].

Становище докорінно змінилося в XV столітті, коли Московська держава, розширила свою територію, приєднавши суміжні князівства і наблизившись до кордонів Литви, Польщі, Лівонії,

Валахії, та володінь Кримського хана. Зміна геополітичного становища викликала активізацію дипломатичної діяльності, торгівлі та міжкультурної комунікації. Гостро постало питання про необхідність оволодіння іноземними мовами. На відміну від великих князів Київської Русі, які знали мови сусідів, великі московські та українські князі не тільки не володіли іноземними мовами, але деякі з них навіть не вміли писати рідною мовою. Багато священнослужителів також не знали ані грецької, ані латинської мов. Навіть серед торгових людей знання іноземних мов було поширене менш, ніж раніше, що також пояснювалося геополітичними причинами.

Той факт, що керівник держави не міг сам безпосередньо вести переговори з іноземними послами, міняв весь характер зовнішньополітичної діяльності, також саме князем контролювалися також і питання зовнішньої торгівлі. За таких обставин мовні проблеми спричинили необхідність в підготовці кадрів для дипломатичної служби і зовнішньої торгівлі, для введення переговорів тільки на східному напрямку необхідним було знання татарської, ногайського, турецького, караїмської, бухарського і перської мов, а для західного напрямку – потрібні були фахівці зі знанням латинської мови – міжнародної мови дипломатії, а також німецької, датської, шведської, литовської, польської, французької мов.

Таким чином, державі мала потребу у значній кількості перекладачів і перекладачів: товмачі здійснювали усний переклад, а перекладачі займалися письмовим перекладом документів і становили договори іноземними мовами. При цьому, перекладачі зазвичай не виїжджали за межі столиці, а тлумачів використовували не тільки для ведення переговорів при государі, а й посилали за кордон у складі іноземних посольств. Проте, професійна мовна підготовка дипломатів, перекладачів і тлумачів на державному рівні була відсутня.

У свою чергу, в Московській державі більше людей володіли східними мовами, аніж західними, так як в якості перекладачів використовували колишніх полонених, викуплених на Сході.

Контакти з Польщею і Литвою в мовному відношенні були значно простішими, ніж з іншими країнами. На території цих двох держав проживало багато росіян, білорусів та українців, які володіли польською мовою, тому проблем з розумінням мови і перекладом документів, практично, не було [3, с. 126].

З середини XV століття в Москві з'явилися професійні дипломати, які знали іноземні мови – це були греки і болгари з супроводу Софії Палеолог (дружини Івана III) і окремі російські та українські діячі, яким вдалося отримати освіту за кордоном або побувати за кордоном з дипломатичними дорученнями, наприклад, брати Куріцини – д'яки Іван-Вовк і Федір. Іван-Вовк, зокрема, був уповноваженим Московського князівства на переговорах щодо укладення російсько-шведського перемир'я 1583 року. Федір, який спілкувався німецькою, польською, угорською та грецькою мовами, протягом двадцяти років (1480-1500) керував політикою Росії [6, с. 119].

Безсумнівно, знав іноземні мови і автор «Ходіння на Флорентійський собор», написаного в 1437-1440 рр. Невідомий перекладач (або тлу-

мач) не тільки розрізняв різні діалекти німецької мови в Північній і Південній Німеччині, але і порівнював їх зі слов'янськими мовами [1, с. 434].

Відомим дипломатом і перекладачем XVI століття був Дмитро Герасимов (лат. Demetrius Erasmius), якого в Никонівському літописі називали «Митя Малий, перекладач латинській» [3, с. 117]. Дмитро Герасимов був у складі великокнязівського посольства в Римі в 1525 році, побував у багатьох країнах Західної Європи. В юності він навчався в Лівонії, пізніше служив послом при королях шведському і датському, великому магистру прусському і цісарі Максиміліані. Герасимов був одним з найосвіченіших людей свого часу, він працював над перекладами грецьких книг.

Разом із посольським перекладачем і товмачем Власієм Ігнатовим і приїхав до Москви і Максим Грек, який ще слабо володів російською мовою, перекладав тексти з грецької мови на латинську, а Герасимов і Власій – з латинської на російську мову [3, с. 199].

Іншим видатним російським дипломатом, перекладачем і учасником посольств в Данію, Імперію і Пруссію був Григорій Знемога, який знав латинську і німецьку мови. Він навчився латинської мови при дворі Юхана (Іоанна), короля датського.

У XVI столітті апарат дипломатичного відомства оформився в Посольську хату, а пізніше був перетворений в Посольський наказ. Необхідність в тлумачах та перекладачах була настільки великою, що Посольський наказ мав право заклинати

кати на государеву службу будь-яку людину, яка володіла іноземною мовою [2, с. 199].

Іноді питаннями мовної підготовки займалися навіть самі государі. Іван IV передбачав відкрити в Москві училища для викладання латинської та німецької мов. У 1585 році Олександрійський патріарх Сильвестр переконував Федора Івановича відкрити училища, щоб в них навчали «виселенців грамоті». Також, у XVI столітті було зроблено декілька спроб відправити молодих людей за кордон для вивчення іноземних мов.

Непрості відносини зі Швецією і Лівонією вимагали постійної наявності фахівців, які знають шведську і німецьку мови. У Шведських посольських книгах часів царювання Івана IV повідомляється про направлення двох його підданих для навчання шведській мові. З листування Івана IV зі шведським королем 1573 року видно, що в Московії були затримані шведські толмачі, Власко Пантелєєв і Обрамко Миколаїв, перший незабаром помер, а другого було використано для навчання двох російських учнів «шведській мові» [3, с. 9].

Висновки. Отже, основною соціокультурною детермінантою українського та російського суспільства за часів Литовсько-Польської доби щодо вивчення іноземних мов фахівцями-міжнародниками була державна потреба. Вибір іноземних мов залежав від геополітичних і соціокультурних особливостей розвитку держави в той чи інший період: наявності суміжних держав з іншої лінгвокультури, необхідності вести переговори, торгувати.

Список літератури:

1. Все народы едино суть. История Отечества в романах, повестях, документах. Век XV-XVII / Сост., предисл., коммент. Н. В. Сеницыной. – М., 1987. – 684 с.
2. История дипломатии / Под ред. Потемкин В. П. и др. // В 3 томах. Т. 1 – М.: ОГИЗ Соцэкгиз, 1941 – 565 с.
3. Нелюбин Л. Л., Хухуни Г. Т. «Наука о переводе. История и теория с древнейших времен до наших дней» / Л. Л. Нелюбин. Г. Т. Хухуни – Флинта, МПСИ; Москва, 2008 – 416 с.
4. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах и фактах. Справочник. Выпуск I. – М., 1995. – 336 с.
5. Савва В. Несколько случаев изучения иностранных языков русскими людьми во второй половине XVI в. / В. Савва – Харьков, 1913. – 12 с.
6. Семенец О. Е., Панасьев А. Н. СЗО История перевода: Учеб. пособие / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев – К. Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – 296 с.

Белецкая О.А.

Киевский национальный университет культуры и искусств

РАСШИРЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ И РАЗВИТИЕ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЛИТОВСКО-ПОЛЬСКИЙ ПЕРИОД XIV-XVI СТОЛЕТИЯ

Аннотация

В статье рассматривается распространение иностранных языков и развитие переводческой деятельности в Литовско-Польский период XIV-XVI вв., влияние социополитических потребностей российской и украинской государств в осуществлении межгосударственной и межкультурной коммуникации, дается исторический обзор профессиональной иноязычной подготовки переводчиков, толкователей и других сотрудников внешнеполитического ведомства.

Ключевые слова: геополитические причины, речь дипломатии, толмачи, переводчики, Посольская изба, Посольский приказ, внешнеторговые отношения.

Bilets'ka O.O.

Kyiv National University of Culture and Arts

**FOREIGN LANGUAGES EXPANSION AND TRANSLATION ACTIVITY
DEVELOPMENT DURING POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH
(XIV-XVI CENTURIES)**

Summary

The article looks into the expansion of foreign languages and the development of translation activity in the Polish-Lithuanian period XIV-XVI centuries, as well as the influence of sociopolitical needs of Russian and Ukrainian States upon interstate and cross-cultural communication. It provides a historical overview of professional foreign language training of translators, interpreters and other staff of the foreign department.

Keywords: geopolitical reasons, diplomacy language, «tolmachi»-interpreters, translators, Izba Poselska (Ambassadorial House), Ambassadorial order, foreign relations.